

KIND, BELOOF ME DAT JE DE KOGEL Kiest

Florian Huber

*Kind, beloof me dat je
de kogel kiest*

Duitsland 1945 en de ondergang van gewone mensen

Vertaald uit het Duits door Marianne Palm

HOLLANDS DIEP

Oorspronkelijke titel: *Kind, versprich mir, dass du dich erschießt*

Oorspronkelijk uitgegeven door: Berlin Verlag, 2015

© Florian Huber, 2015

© Vertaling uit het Duits: Marianne Palm, 2016

© Nederlandse uitgave: Hollands Diep, Amsterdam 2016

© Omslagfoto: Getty Images

Omslagontwerp: Studio Jan de Boer, Amsterdam

Typografie: Perfect Service, Schoonhoven

Foto auteur: © Carsten Schilke

ISBN 978 90 488 2943 9

ISBN 978 90 488 2944 6 (e-book)

NUR 680

www.hollandsdiep.nl

www.overamstel.com

OVERAMSTEL

uitgevers

Hollands Diep is een imprint van Overamstel uitgevers bv

Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

INHOUD

DEEL I

Vier dagen in Demmin 7

Rivier zonder bruggen 9

Oorlog zonder grenzen 25

De ogen van de vijand 35

Een toren van duisternis 53

De geesten van Demmin 74

DEEL II

Demmin is overal 81

De roepende in de tempelruïne 83

Er spoelt een golf over het rijk 89

De leraar en zijn vrouw 99

Een helse machine 104

De dood in het westen 110

De wassen beelden van Leipzig 117

Hoofdstad zonder hoop 129

In de mist van de getallen 139

DEEL III

In een roes van gevoelens 145

De wond Duitsland 147

Honger en dweepzucht 157

Fakkels in de winter, viooltjes in maart 166

Deel van iets groots 183

Een verscheurde ziel 192

De gelukkige jaren 198

Verliefd op de Führer 207

De stank van angst 215

Overwinnaar zijn 222

Een voorgevoel van de ondergang 229

De schaduw van anderen 242

Bevroren zielen 247

DEEL IV

De aantrekkingskracht van het zwijgen 261

Een doek voor de werkelijkheid 263

Het onvermogen om te voelen 271

In de slachtofferrol 278

De geesten van de vergetenen 285

Bronnen 295

Bronnen en literatuur 315

Illustratieverantwoording 318

DEEL I

Vier dagen in Demmin

RIVIER ZONDER BRUGGEN

Tegen de ochtend kwamen we weer bij een stad. Demmin.¹

Helemaal aan het einde van de kaarsrechte laan tekende zich in de schemering het silhouet van een machtige kerktoeren af. De richtingslijn van de straatweg en de haag van esdoorns aan weerszijden ervan leidden de blik naar de torenspits, die ragfijn in de hoogte stak. Een incisie in een zachtroze hemel die met een scheermes in zijdepapier leek te zijn gesneden. Slank en krachtig, filigraanfijn en stevig tegelijk. Voor het eerst vonden de ogen van Irene Bröker houvast in de gelijkvormigheid van het laagland. Ze hoefde nu alleen maar recht daarop aan te sturen.

Irene Bröker was drieëntwintig, afkomstig uit Stettin en met haar familie op de vlucht. Van die familie was nu, eind april 1945, niet veel meer over. Haar man Werner-Walter werd al sinds het afgelopen najaar vermist. Haar ouders, schoonvader en schoonzus was ze gisteren in Anklam, een van de plaatsen waar ze doorheen waren gekomen, na een luchtaanval uit het oog verloren. De koets van haar ouders was met een gebroken wiel blijven liggen, terwijl zij met haar auto in de dichte stroom voertuigen, mensen en paarden gewoon het stadje uit werd geschoven. Ze had haar familieleden later niet meer kunnen terugvinden. Nu was alleen Holger nog bij haar. Haar zoontje Holger van twee. Die moest ze nu altijd dicht bij zich houden.

Helemaal alleen waren ze trouwens niet, want in Löcknitz,

een paar kilometer ten westen van Stettin, had ze zich bij een oudere arts en zijn echtgenote aangesloten. Zoals zoveel vrouwen die tot dan toe een geregeld leven hadden geleid, ontwikkelde ook Irene Bröker in deze situatie een verbazingwekkend schrander overlevingsmechanisme. Dat hield ook in dat ze haar gevoelens beperkte tot het hoogstnoodzakelijke. Bovendien moest je in staat zijn in vreemden bondgenoten te herkennen. Dr. P., zoals Irene de arts in haar aantekeningen noemt, werd haar belangrijkste steunpilaar in de dagen die voor haar lagen. Ze had zelfs voorzorgsmaatregelen getroffen voor het moment dat ze misschien helemaal niet meer wilde overleven. Om haar nek droeg Irene Bröker een koord waaraan een waterdicht zakje hing.

Tegen de ochtend bereikten ze dus Demmin. Voor haar was het gewoon een van de vele onbetekenende namen tijdens haar vlucht. De stad met de baksteenrode kerktoeren, die het landschap domineerde, zei haar niets en was voor haar niet belangrijk. Het doel van haar tocht lag ergens ver in het westen, ergens waar geen Russische soldaten zouden komen.

De verschrikkingen van de winterse tocht, de strijd tegen de sneeuwstorm op spekgladde wegen en de vrieskoude nachten lagen ver achter haar. De laatste twee weken van april was het stralend voorjaarsweer en de natuur in Voor-Pommeren bloeide onweerstaanbaar op. Het jonge groen kleurde de weilanden en bomen, en de warme dagen werden gevolgd door milde, frisse nachten. Soms viel er een buitje. Samen met vele anderen waren Irene Bröker en de dokter en zijn vrouw die nacht in de telkens weer stokkende stroom verdergegaan. Toen ze 's morgens de oostelijke rand van Demmin bereikten, waren ze aan het eind van hun krachten.

Toen bleven we op een zandweg steken en moesten we enkele stukken bagage achterlaten om verder te kunnen. Er lagen

al heel veel waardevolle spullen langs de straten en weilanden. We verbleven in Demmin aan de rand van de stad in een vrij grote villa naast de begraafplaats. De bewoners van het huis waren die nacht op de vlucht geslagen. Wij waren zo uitgeput dat we niet meer verder konden en gunden ons één nacht om uit te rusten.²

Ze hadden doorwaakte nachten achter de rug, slechts zo nu en dan onderbroken door een hazenslaapje in de koelte langs de weg, wanneer de voortgang van de colonne vluchtelingen even stakte. Ze was elk gevoel van tijd kwijt en hunkerde naar een plaats om uit te rusten. De halte Demmin was hooguit bedoeld voor een kort oponthoud om op adem te komen, maar de plaats was een flessenhals. De weg naar het westen werd doorsneden door drie rivieren.

Een paar honderd meter verderop had de Wehrmachteenheid van soldaat Gustav Adolf Skibbe kwartier gemaakt in de manege en rijsschool van Militair District 11 Stettin, een voormalige Pruisische cavaleriekazerne. Hij was pas laat bij de oorlog betrokken geraakt. Skibbe was drieënvijftig jaar eerder in het West-Pruisische Elbing ter wereld gekomen. Als de Volkssturm van oude mannen en jongens uit de Hitlerjugend de laatste reserve vormde, dan behoorde hij op zijn best tot de op een na laatste. Tot enkele maanden geleden had hij nog de hoop gekoesterd dat hij de oorlog thuis bij zijn gezin zou kunnen doorstaan. Maar de zeef waarmee het leger als gevolg van de volledige mobilisering de burgerbevolking filterde op noodtroepen werd steeds fijner, tot uiteindelijk ook Skibbe erin achterbleef. In december 1944 ging hij in militaire dienst, amper twee maanden later ging zijn geboorteplaats Elbing in een verbeterd eindstrijd ten onder. De weken erna bracht hij ver van alle strijdgewoel door, vooral in de buurt van Berlijn en nu, sinds 14 maart, in Demmin. De oor-

log bestond voor hem in deze fase vooral uit bewaken, sjouwen en rondhangen op tochtige perrons. ‘Ellendige nacht, pijnlijke voeten’³ – hij voelde zijn leeftijd en zijn botten – ‘godzijdank heb ik in Oranienburg steunzolen kunnen krijgen.’³

In zijn oorlogsdagboek, een dun kladschrift, noteerde Skibbe in bondige steekwoorden zijn etappes, zijn lichamelijke toestand en, bij bijzondere gelegenheden, zijn gemoedsgesteldheid. Aan de belangrijke militaire situatie wijdde hij nauwelijks een woord. Aan de politiek nog minder. Zijn gezin had hij vier weken geleden voor het laatst gezien.

Zijn eenheid installeerde zich in Demmin in de voormalige kazerne van de ulanen in de Jarmenerstraße. Daar kreeg hij het druk. Uit zijn vage aanduidingen blijkt dat hij zich bezighield met het bewaken en repareren van machines. Hij voelde de zenuwachtige, gespannen sfeer die de mensen in de stad, inwoners én vluchtelingen, in die dagen rond half maart had bevangen. Hij voelde ook het toenemende wantrouwen tegenover de troepen die de stad moesten verdedigen.

Alles erop + eronder. Gezorgd voor strozakken met houtwolvulling, we slapen in de achterkamer, drie man. Möller, Schink en ik. Heel primitief. Bevolking wegens overvolle stad zeer afwachtend, bijna radeloos.⁴

De dagen vergleden met veel werk, ‘zonder echt belangrijke gebeurtenissen’.⁵ Skibbe concentreerde zich op zijn machines en voor het overige genoot hij van de mooie lentedagen. In het oosten van de stad groeven vrouwen en scholieren kilometerslange tankgrachten en richtten ze tankversperringen op van houten palen, terwijl de onophoudelijke vluchtelingenstromen tussen hen door de stad in dromden. Het Rode Leger, dat aan zijn opmars naar Voor-Pommeren was begonnen, dreef hen als een boeggolf voor zich uit.

Marie Dabs, geboortig uit Demmin, dochter van een scheepskapitein en echtgenote van Walter Dabs, handelaar in bont en herenartikelen, was goed bekend met vluchtelingen. Sinds februari waren ze in meerdere golven door de stad getrokken; sommigen vonden onderdak bij familie, anderen kregen een kamer of een plaats in een kampement toegewezen door de kwartiermakers. De meesten trokken verder naar het westen, maar al snel kwamen er anderen voor hen in de plaats. Marie Dabs woonde sinds haar man was opgeroepen met haar kinderen Nanni en Otto in de woning achter de winkel in de Luisenstraße. De kwartiermaker wees haar een oudere dame toe die was gevlucht uit het Memelland, en voortdurend klaagde en de keuken in beslag nam. 'Er kwam geen einde aan haar braden en bakken, vooral 's avonds niet.'⁶ Ze stelden haar Otto's kinderkamer ter beschikking, die ze in korte tijd uitwoonde. Toen de vrouw na een tijdje samen met haar dochter verder naar het westen trok, streken twee jonge zussen uit een andere gevluchte familie neer in Nanni's net opnieuw ingerichte meisjeskamer.

De tweeënveertigjarige Marie Dabs was van kinds af aan gewend aan het leven in een burgerlijk milieu in een kleine districtshoofdstad. Uit haar gezichtsuitdrukking, onder een zorgvuldig opgestoken kapsel, op een kunstzinnig gecomponeerde portretfoto blijkt haar trots op een geslaagd leven. Nu moest ze dit delen met wildvreemde mensen uit het oosten. Met het lot van de vluchtelingen in gedachten, vroeg Marie Dabs zich gekweld af wat haar zelf te wachten stond. Ze had al verscheidene keren na veel wikken en wegen besloten met haar kinderen de stad te verlaten. De familie Hansen, bevriende landeigenaren in de buurt van Flensburg, had er per telegram op aangedrongen dat ze naar hen zouden komen. De koffers waren al gepakt. Maar Marie Dabs had zich door de autoriteiten en officieren laten overhalen te blijven en haar winkel open te houden, om-

dat het de laatste weken buitengewoon druk was in de zaak met rangonderscheidingstekens en onderscheidingen, die ze met officiële toestemming naast de bonthandel dreef. Een generaal van de Wehrmacht kocht haar hele kist met onderscheidingen leeg omdat, zo verklaarde hij, zijn eigen onderscheidingen waren opgeraakt in de vele veldslagen. Marie Dabs kon voelen hoe dichtbij het front al was.

Ze liet zich echter weer geruststellen toen het hoofd van politie van Demmin haar beloofde dat hij haar gezin persoonlijk in veiligheid zou brengen als ze zouden moeten vluchten. Tot het zover was, moest ze als tegenprestatie de echtgenote en het kind van een bevriende ss-officier in haar woning onderbrengen. Aan die strohalm klampte ze zich vast. Nog altijd vertrouwde Marie Dabs de autoriteiten van het regime meer dan haar innerlijke stem.

Hoewel ze bij alle maaltijden onze gasten waren, gaf de hoge ss-officier me geen raad. Maar de vele vluchtelingencolonneën die door onze straten naar het westen trokken en de schepen vol vluchtelingen in de haven moesten ons toch te denken geven. Ik had al mijn hoop gevestigd op de belofte van het hoofd van politie, die ons samen met zijn vrouw en dochter in veiligheid zou brengen.⁷

De inwoners van Demmin kenden de oorlog tot dan toe alleen uit berichten in de krant, op de radio en in het bioscoopjournaal. Of uit verhalen van anderen. Weliswaar loeiden zo af en toe de sirenes van het luchtalarm en moesten ze hun heil in een kelder zoeken, maar de formaties bommenwerpers waren altijd doorgevologen naar Stettin of Berlijn. In sommige nachten konden de inwoners vanuit hun dakramen aan de oostelijke hemel de gloed van het brandende Anklam zien. Een paar keer hadden

de Amerikaanse bommenwerpers het maar tien kilometer oostelijker gelegen militaire vliegveld bij Tutow aangevallen. Op Demmin zelf was echter nooit ook maar één bom gevallen. Een eilandje midden in de oorlog.

Ursula Strohschein, die met haar ouders in de Luisenstraße niet ver van de bonthandel van Dabs in de oude binnenstad woonde, was onlangs in haar geboortestad teruggekeerd van een bezoek aan de puinhopen van het totaal platgebombardeerde Hamburg. Na die indrukken, die haar zwaar op het hart lagen, gaf de aanblik van de ongeschonden stad haar een moment respijt om te herademen en te hopen. 'Het was niet alleen de vreugde van het weerzien, maar ook een weldaad.'⁸ De façaden van de herenhuizen met hun puntgevels en ramen met roeden, de oude vakwerkhuisen, de Turmstraße met de kruittoren en de Luisenpoort erachter, de langzaam stromende Peene konden het gevoel oproepen dat de tijd misschien zomaar aan Demmin zou voorbijgaan.

Marktplatz, stadhuis en Sint-Bartholomaeikerk in Demmin voor 1945

Ursula was echter dom noch doof noch blind. Ze wist wat ze had gezien in Hamburg. Ze kende de verhalen van de soldaten die met verlof waren in hun vaderland, en van de soldaten die nu in Demmin hun positie hadden ingenomen. Ze kende het lot van de vluchtelingen wier steden en dorpen door de Russen waren veroverd, en die nu nog talrijker dan eerst Demmin binnenstroomden. Het waren oude mannen met stoppelbaarden en gedeukte hoeden, kromgebogen grootmoeders, hologige jonge vrouwen met hoofddoeken en een opgejaagde blik, kinderen met snotneuzen en stinkende broeken. ‘Volgepropt met vreemden’,⁹ zo beschrijft Ursula Strohschein het Demmin uit die dagen. Ze schoven in steeds weer stagnerende colonnes van paardenkarren, handkarren en kinderwagens door de straten. Bovenop hadden ze wiebelende torens gestapeld van wat hun nog restte van huis en haard. Dekens en kussens, wasmanden, koffers, rugzakken, vastgeklemd en met touwen vastgesjord. Een lange processie van ellende, die de straten, pleinen en gazons van de stad onderdompelde in de spanning van het naderende front. Eind april wisten de kwartiermakers van de partij niet meer waar ze met hen naartoe moesten. Alle woningen en scholen waren overvol, evenals de landgoederen en hoeves in de omgeving. Wie nu geen dak boven zijn hoofd had, bleef in de colonne en bracht de nacht op straat door. De inwoners van Demmin, die tot dan toe slechts toeschouwers waren geweest, moesten zich nu zelf de vraag stellen: blijven of gaan?

Onrust en angst waarden rond in de oude Hanzestad. ‘Wat zal er van Demmin worden?’ vroeg mijn tante, die in het mooie herenhuis aan Markt 22 woonde, aan de daar ingekwartierde bannführer van de Hitlerjugend. ‘Wij verdedigen Demmin!’ luidde zijn kloeke antwoord. Die ‘wij’ waren enkele jongens van de Hitlerjugend en wat mannen van de

Volkssturm. Meneer de bannführer haastte zich naar boven, kleeedde zich om en verdween.¹⁰

Op zaterdag 28 april maakte dr. Wilhelm Damann een rondgang door de stadsjongensschool in de Frauenstraße, het helderrode bakstenen gebouw met het spitse punttorentje. Damann was zelf leraar geweest, maar ontslagen nadat de nationaalsocialisten aan de macht waren gekomen. In de rode school waren net als overal in de stad de lessen gestaakt. De Wehrmacht had er een militair hospitaal in gevestigd. Nu lagen de gangen vol gewonden en stervenden. In de aula, waar anders aankomende volwassenen in feestelijke houterigheid stichtelijke levenswijsheden aanhoorden tijdens hun diploma-uitreiking, sneden artsen nu kogels en splinters uit het vlees van aankomende volwassenen of zaagden hun armen en benen af. Vandaag zag Wilhelm Damann echter vanaf de gang dat de gewonden uit de aula werden geëvacueerd. Degenen voor wie geen plaats was in een vrachtwagen of een gevorderde verhuishwagen, restte slechts een plaats in een paardenkar. Toen Damann naar buiten stapte, zag hij dat de Frauenstraße wemelde van de Duitse soldaten die allemaal in de richting van de Peenebrug trokken. Mensen met dozen en tassen, die ze hadden volgestopt met levensmiddelen uit de opengestelde voorraadkamers en depots van het leger, vochten zich een weg tegen deze stroom in. ‘De ineenstorting was begonnen.’¹¹

De Wehrmacht maakte er geen geheim van dat zij de stad zou opgeven en de bruggen naar het westen achter zich zou opblazen. Dit was de laatste kans om te vluchten voor degenen die nog twijfelden en aarzelden. Anderen hadden zich al lang op dit moment voorbereid. De kopstukken van de NSDAP en haar organisaties, de districtscommissaris, de burgemeester, de rector van het gymnasium, de vertegenwoordigers van instanties en

bestuurslichamen lieten alles achter wat ze toch al niet wilden redden. Het waren maar een paar stappen van de bontzaak van Marie Dabs naar het grote marktplein.

Ik liep naar het stadhuis om met het hoofd van politie te praten, die me immers die belofte had gedaan, maar wat ik voor het stadhuis meemaakte, was onvoorstelbaar. Onze hele politiemacht zat op een vrachtwagen en naast de wagen stond het hoofd van politie, klaar om in te stappen. Hij riep naar mij: 'Wilt u mee, stap dan in!' Ik stond daar totaal van mijn stuk gebracht en was met stomheid geslagen.¹²

Zonder de kinderen – nooit! En dus moest Marie Dabs toezien hoe de wagen verdween en daarmee haar laatste hoop Demmin op tijd te verlaten. Op dat moment werd ze overvallen door twee dingen. Het ene was het verraad van het hoofd van politie, op wiens belofte ze blindelings had vertrouwd. Het breken van die belofte was 'onvoorstelbaar' omdat niet alleen hij op de vrachtwagen sprong, maar ook de andere politiemannen van haar stad, die haar hadden overgehaald om te blijven. Ze dacht ook aan de hoge ss-officier, wiens vrouw en kind bij haar hadden mogen wonen, die zo af en toe om het even waarvandaan tijdens het avondeten bij haar was komen aanwaaien. Hij zei weinig, maar wist veel en was op een dag zomaar weg, samen met zijn vrouw. En het andere was de generaal van de Wehrmacht, die de hele voorraad onderscheidingen had opgekocht en haar had bezworen dat 'de Russen niet over de Oder zouden komen'.¹³ Ze had hem nooit meer teruggezien. En al die mensen van de partij, de leider van Otto's Jungvolkafdeling, de plaatselijke groepsleider, hadden hoop verspreid en niets willen weten van vluchten, en nu waren ze toch gevlucht.

Nog erger dan het verraad van deze mensen was dat zij, Marie Dabs, meer in hen had geloofd dan in zichzelf. 'Ik niets-

vermoedende mens.’¹⁴ Ze schrok van haar eigen lichtgelovige domheid, haar zwakke afwachten. Hoewel ze wist wat zich rondom haar afspeelde en dat het om leven of dood ging, had ze zich telkens weer laten sussen en de waarheid buiten haar winkeldeur gehouden. Tot het te laat was. Vanaf dat moment werd zelfverwijt – dat ze voor zichzelf en haar kinderen had gefaald – een steeds terugkerend thema in haar relaas. ‘Waarom heb ik het niet gedaan? Waarom ben ik niet gegaan toen de familie Hansen me dat telegram stuurde? Ik heb alles verkeerd gedaan, en het afgrijselijke lot nam zijn loop.’¹⁵

Ontdaan ging ze terug naar de bontzaak en riep haar kinderen bij zich. Samen pakten ze de bagage voor hun vlucht. Een kleine koffer met etenswaar, cognac en sigaretten als ruilmiddelen. Een grotere koffer met hun beste kleding, een donzen dekbed en de twee fotoalbums van de kinderen. Waardevolle spullen die ze niet konden meenemen, de onderscheidingen en eretekenen uit de winkel, verstopten ze in de kelder. Daarna verdeelden ze hun spullen over de bagagedragers van de fietsen. Ook nu vergat Marie Dabs niet dat ze de vrouw van een bonthandelaar was. ‘Ik had mijn donkergrijze pakje, een rood-witte overhemdblouse en een paar stevige schoenen aan, en over mijn arm droeg ik mijn twee bontmantels.’¹⁶ Nog een laatste blik op de zo vertrouwde vertrekken, de witgelakte winkelkasten, de kledingrekken met overhemden, stropdassen en mutsen. De witte kast met de bontmantels en moffen in de bontkamer.

Net toen ze wilden weggaan, kwam de jongste dochter van meneer Feindt, de bioscoopexploitant uit de buurt, op haar afrennen. Haar vader had na een hartaanval op sterven gelegen. Niemand had hem kunnen helpen. Mevrouw Feindt en de drie dochters lieten de dode man uiteindelijk in de woning achter en vluchtten in de richting van het Kummerowermeer. Intussen duwden Marie, Nanni en Otto Dabs hun fietsen, te midden van

de stroom vluchtelingen en soldaten, over de Kahldenbrug bij de haven.

Diezelfde dag schreef Gustav Skibbe in zijn oorlogsdagboek dat zijn eenheid de standplaats zou opgeven. Geen eindstrijd in Demmin. De Wehrmacht ontruimde alle posities. Skibbe kreeg tot zijn vreugde een extra DKW, 'voor de aftocht'.¹⁷ Na een nacht zonder slaap reed hij naar het foerageercentrum van het leger, waar de ontmanteling van het steunpunt in volle gang was. Overal stonden opengebroken en leeggehaalde kisten. Vlees. Sigaren. Sterkedrank. Soldaten en burgers sleepten zakken met aardappelen en sloffen sigaretten weg, snauwden en schreeuwden tegen elkaar, trokken de buit uit elkaars handen en sloegen op elkaar in. 'Moord. Doodslag.'¹⁸ Skibbe nam wat hij te pakken kon krijgen voor zichzelf en zijn mensen. Geen ordelijke aftocht, maar een 'vluchtachtig ervandoor gaan'.¹⁹ De eerste laagvliegers, de eerste doden. Zo kwam de oorlog uiteindelijk toch naar Demmin. Het was 29 april.

Mama's verjaardag. Wat voor zwaarmoedige gedachten doelen rond. Ons kantoor wordt geëvacueerd terwijl we beschoten worden door vliegers, laagvliegers, enkele doden onder de vluchtelingen. Grote drukte, een leger trekt zich terug, een gruwelijk schouwspel. 's Nachts verplaatsing naar de havenbrug, niemand mag Demmin verlaten.²⁰

De vrijwillige evacuatie van de stad heeft haar prijs. De bevolking werd zonder enige bescherming aan de vijand overgeleverd. Geen enkele inwoner, geen enkele vluchteling mocht de stad nog in westelijke richting verlaten, om te voorkomen dat ze de aftocht van het leger zouden hinderen. De soldaten begonnen zich terug te trekken naar de andere zijde van de Peene. Daarna zouden ze de bruggen opblazen.

Irene Bröker en haar metgezellen hadden het slechtst mogelijke moment uitgezocht voor een korte onderbreking van hun vlucht. De rustdag in de verlaten villa bij het kerkhof, waarin ze waren neergestreken, was hun bijna noodlottig geworden. De huizen werden geïnspecteerd door de Waffen-ss, ze zochten naar mannen, lijntrekkers, verraders. Dr. P. kon zich nog net op tijd onder het bed verstoppert. De ‘kettinghonden’ met het grote metalen schild op hun borst keken maar oppervlakkig om zich heen.

De telefoon in het huis rinkelde plotseling niet meer. Het was vreemd stil geworden. We wilden verdergaan en hoopten dat na de inspectie niemand meer zou opduiken die ons naar de loopgraven kon sturen, die rond de stad waren aangelegd.²¹

Net toen ze hun koffers weer in de auto zetten, kwamen een paar vrouwen langs die vertelden dat de ss de bruggen had versperd. Nu voelde Irene Bröker opeens een kou in haar binnenste. Ze vervloekte de militairen omdat ze de hoofdwegen naar het westen hadden gereserveerd voor hun oorlogsmaterieel. Daardoor hadden ze eenmaal voorbij Stettin over dichtgeslibde zijwegen schuin naar het noorden, in de richting van de Oostzee, moeten trekken. Als ze recht naar het westen waren gereden dan hadden ze, meende zij, nu al in Mecklenburg kunnen zijn, waar de Engelsen vast al zouden zijn. In veiligheid. ‘Maar nu zaten we eind april in de val in Demmin.’²²

Demmin, het Driestromenland. De stad steekt als een schiereiland naar voren uit de oostelijke oever van de Peene, die hier een wijde bocht maakt. Hij stroomt omlaag van de heuvels in Mecklenburgs Zwitserland en slingert en kronkelt vervolgens nog vijftig kilometer door de Voor-Pommerse vlakte naar de Oostzee. De Peene is geen snelstromende, onstuimige rivier.

De oever in Demmin ligt amper twee meter boven de zeespiegel. Het verval is klein en hij stroomt langzaam. Bij een aanhoudend krachtige wind uit het oosten geeft hij op enig moment mee en stroomt als het ware bergop. Vanuit de lucht gezien, beschrijft de Peene een halfcirkelvormige, zwartgroene bocht rond het oude gedeelte van Demmin, dat op een lage heuvel ligt. Het marktplein met het vrijstaande stadhuis in het midden, de trotse bakstenen kerk van Sint-Bartholomaei, de Luisenpoort met zijn trapgevel. In de kromming van die bocht monden twee zijrivieren uit in de Peene, van links de Trebel en van rechts de Tollense. Ook dit zijn sterk meanderende rivieren. In en rond Demmin vormen de Peene, de Trebel en de Tollense een ingewikkeld netwerk van zijarmen en turfkanalen, bekkens en sloten, plassen en moerassige weiden. Dankzij zijn ligging aan dit driestromenpunt met een waterweg naar de Oostzee ge-

Demmin gezien vanaf de Peene

noot de districtshoofdstad ooit een zekere betekenis als zeehaven. De pakhuizen van rode baksteen konden zich meten met de kerktoren.

Demmin, Driestromenland, eind april 1945. 15.000 inwoners. Enkele duizenden vluchtelingen. De bruggen zijn door hun eigen soldaten versperd, en alles is klaar om ze op te blazen. Vanuit de lucht gezien, snijdt de zwartgroene band van de Peene de vluchtwegen naar het westen af. Vanuit de lucht gezien, was het duidelijk: ze zaten allemaal in de val.

Op 25 april was het 65e Leger van het Tweede Wit-Russische Front vanuit Stettin begonnen aan de laatste etappe door Voor-Pommeren en Mecklenburg-Strelitz en op weg naar de demarcatielijn met de westelijke geallieerden. Het had de opdracht binnen veertien dagen het Duitse grondgebied ten noorden van Berlijn tot de lijn Demmin-Malchin-Waren te veroveren. Daarbij stuitten ze op de slinkende resten van het 32e Legerkorps, een grotendeels in de pan gehakte divisie Vlaamse ss-legionairs en enkele armzalige eenheden van de Volkssturm. Deze strijdkrachten waren weliswaar al lang niet meer in staat de aanvallen van de Russische tanks en eenheden af te slaan, maar ze verwickelden hen wel telkens opnieuw in gevechten en brachten hun gevoelige verliezen toe. De Sovjet-Russische soldaten hadden dan ook geen enkele reden het vechten en moorden zo ongeveer als beëindigd te beschouwen. Ze verhoogden zelfs het tempo van hun opmars weer om de zich terugtrekkende Duitsers niet de kans te geven op adem te komen en aan de Oostzeekust een nieuwe verdedigingslijn op te trekken.

En dus reden de zware tanks en lichte pantserwagens snel in noordwestelijke richting, over landwegen en door weiden, die vanwege de vele beken en kanalen moeilijk berijdbaar waren. Ze kwamen door kleine en piepkleine Voor-Pommerse plaats-

jes. Altentreptow. Letzin. Alt Teterin. Hohenmocken. In de wijk Sternfeld van dat laatste stadje bracht de voorste brigade de nacht door. De dag erna wilden de soldaten van het Rode Leger Demmin innemen en de vijand onmiddellijk verder naar het noordwesten opjagen. Dat waren hun orders op de ochtend van 30 april.

OORLOG ZONDER GRENZEN

De Sovjetsoldaten vochten op dat moment al drie jaar en tien maanden, om precies te zijn al 1409 dagen, in een oorlog waartoe het nationaalsocialistische Duitsland hen op 22 juni 1941 had gedwongen. De hele veldtocht aan het oostfront was onder de leuze 'Kruistocht tegen de bolsjewieken' van begin af aan bedoeld als een vernietigingsoorlog tegen een minderwaardig ras: de Sovjet-Russische untermenschen. Nog voor het eerste schot was gevallen, had de Duitse legerleiding de troepen een reeks orders gegeven die in strijd waren met het volkenrecht, en die misdaden tegen vijandelijke soldaten, gevangenen en burgers niet alleen stelselmatig in de hand werkten, maar zelfs vereisten. Alleen al daarom werd deze strijd van begin af aan door beide zijden gevoerd met een wreedheid en meedogenloosheid die hun weerga niet hadden in de geschiedenis. Achter de tot wel 1600 kilometer lange frontlinie hielden de eenheden van de ss zich intussen bezig met systematische moordpartijen en de industriële vernietiging van de verklaarde 'volksvijand'. Tijdens de terugtocht in 1943 staken de soldaten van het Duitse leger in het oosten in het kader van de 'verschroeide aarde'-tactiek duizenden steden, dorpen en akkers in brand.

Vanaf de allereerste dag bracht de oostelijke veldtocht ongekende verliezen met zich mee. Aan Duitse zijde vielen gemiddeld per dag 2100 doden, aan Russische zijde waren dat er elke dag meer dan 14.100. Gesneuvelde soldaten, verhongerde krijgsgevangenen, vermoorde burgers. Tot eind april 1945 wa-

ren minstens twintig miljoen mensen met de Sovjet-Russische nationaliteit omgekomen. Door toedoen van diezelfde Duitsers, wier steden en dorpen nu op hun beurt door soldaten van het Rode Leger onder de voet werden gelopen. Vermoedelijk wisten die soldaten nauwelijks iets van die aantallen, maar ze beseften inmiddels stuk voor stuk dat de Duitsers waren uitgerukt om hen of als slaven in een kamp te zetten of als lijk in een kuil te gooien. Ieder van hen had een reden voor wraak en vergelding, voor gevoelens van haat en triomf. Velen hadden naaste verwanten, familieleden, kinderen en vrienden verloren en waren sinds 1941 continu in dienst geweest zonder ook maar één dag verlof. Na een vernietigingsoorlog die al 1409 dagen duurde, stonden zij nu op de drempel van de overwinning. 'De tijd is gekomen om het fascistische beest voorgoed te vernietigen, zodat het nooit meer ons vaderland met een nieuwe oorlog kan bedreigen.'¹

Tweehonderd kilometer ten zuiden van Demmin zagen de soldaten van het Eerste Wit-Russische Front op 30 april hun doel letterlijk voor zich liggen. Ze begonnen die ochtend aan de bestorming van de Rijksdag in Berlijn, want de Russische bevelhebbers wilden op 1 mei, tegelijk met de overwinningssparade in Moskou, op dat gebouw de rode vlag met hamer en sikkel zien wapperen. Tanks, gepantserde gevechtswagens, houwitsers en raketwerpers vuurden onafgebroken salvo's af op de Rijksdag en de wijk met regeringsgebouwen, waar nog bijna tien-duizend op de vlucht gejaagde mensen opeengepakt zaten. Dat was alles wat in het hart van het Derde Rijk nog was overgebleven van zijn elite. Een bonte mengeling van zeer vastberaden verdedigers tot vertwijfelde hulptroepen, van mannen van de Waffen-ss, jongens van de Hitlerjugend en leden van de Volksturm, regeringsfunctionarissen en partijleden. Intussen troffen in een bunker diep onder de Rijkskanselarij Führer en rijkskan-

selier Adolf Hitler en zijn gevolg hun geheel eigen voorbereidingen voor de laatste akte.

De nacht ervoor had hij met het oog op latere generaties een politiek en een privétestament aan zijn secretaresse gedicteerd. Daarin zette hij zijn visie op de wereld op papier, zoals hij die de afgelopen jaren in eindeloze cirkelredeneringen telkens weer aan zijn omgeving had uiteengezet. Zijn strijd voor de vrede. De schuld van het internationale Jodendom aan oorlog en vernietiging. Het verraad van de eigen mensen. Daarna sprak hij over het ophanden zijnde einde van zijn rijk, en hier vermengde zich zijn hymne der rechtvaardiging met angst voor de wraak van zijn vijanden.

Bovendien wil ik niet in handen van een vijand vallen, die als vermaak voor de opgehitste massa behoefte heeft aan een nieuw, door de Joden georganiseerd schouwspel. Ik heb daarom besloten in Berlijn te blijven en daar uit vrije wil de dood te kiezen op het moment dat ik ervan overtuigd ben dat de residentie van de Führer en rijkskanselier niet meer kan worden behouden.²

Oog in oog staan met zijn geallieerde tegenstanders, met hen over een wapenstilstand onderhandelen, misschien zelfs een capitulatie ondertekenen – dat was iets onvoorstelbaars voor Hitler. En een overgave aan de zegevierende Sovjets was voor hem de grootst mogelijke schande en een angstaanjagende straf tegelijk. Ook ervandoor gaan uit het brandende Berlijn om in het zuiden of westen van Duitsland in wat voor gevangenschap dan ook te belanden, was uitgesloten. Nog nooit was de gedachte bij hem opgekomen om zich voor zijn twaalf jaar als Führer en kriegsheer van het Duitse Rijk voor een rechtbank, voor de geallieerden, voor de wereld of voor de Duitsers zelf te moeten verantwoorden. Nog minder kwam het bij hem op zijn eigen

geweten aan een onderzoek te onderwerpen.

Er restte hem niets anders dan zelfmoord. Een alternatief was er niet na dit leven tussen grote vernedering en uiterste machtontplooiing. Velen hadden deze stap al lang geleden zien aankomen. 'Het schoolvoorbeeld van een potentiële zelfmoordenaar',³ zo had iemand die voor hem was gevlucht al jaren geleden voorspeld. Niemand wist dit beter dan Hitler zelf, die zich, voor het geval zijn plannen zouden mislukken, concreet met zelfmoordfantasieën en -methoden had beziggehouden en dit zo nu en dan ook te kennen had gegeven. Als hij faalde, kon er geen later meer zijn. Niet voor hem, maar ook niet voor zijn volk, want de ondergang moest totaal zijn. Hij besloot zijn politiek testament dan ook met de oproep door te vechten, in de wetenschap 'dat de overgave van een streek of een stad onmogelijk is'.⁴ Zijn eigen zelfmoord bepaalde voor Hitler de vernietiging van Duitsland. Hoe langer hij met het eerste talmde, hoe nader het tweede kwam.

Er zijn in de geschiedenis nauwelijks afscheidsvoorstellingen waarover zo veel verslag is gedaan als over de gebeurtenissen van 30 april 1945 in de Führerbunker, die dertig vertrekken telde op vijf meter diepte, verdeeld over twee verdiepingen. De herinneringen van de telefonist, de secretaresse, de adjudant, de chauffeur, de kamerdienaar, de bevelhebber van Berlijn, de kapitein-luitenant, de Reichsjugendführer, de wachtmeester re klasse ademen de tegenstrijdigheid van een opzienbarende gebeurtenis, namelijk het opbranden van het Duizendjarige Rijk in het decor van een krappe, vochtige bunker, een omgeving die het bombastische karakter van het regime logenstrafte. De kamers stonden vol met een mengelmoes van tafels, stoelen en bankjes. De poging om de grijze, kille bunkermuren op te fleuren met rieten stoelen en bonte kleden, versterkte de bedrukte stemming, die culmineerde in een veel te groot olieverfschilderij van Frederik de Grote, die met zijn treurige blik de kleine

werkkamer van de Führer volledig domineerde.

Adolf Hitler had zich gewonnen gegeven. De gekromde rug, het vaalgele gezicht, de troebele blik, de trillende arm: een volkomen gebroken man. Toch was hij nog altijd het centrale krachtveld binnen die paar vierkante meters van het Duitse Rijk die nog niet bezet waren. In de zeer vroege ochtenduren van 30 april, kort na middernacht, begon hij aan een uitgebreide afscheidsceremonie, waarbij hij tientallen mensen in zijn dienst en bewakers, verpleegsters en artsen met een handdruk bedankte. Sommigen antwoordden nog met de ontelbare keren van hen verlangde frasen van trouw, eindoverwinning en heil. Tegen zeven uur luisterde hij naar het laatste verslag van de bevelhebber van de stad Berlijn, die de val van de stad binnen vierentwintig uur onvermijdelijk achtte. Terwijl het vuur van de Russische artillerie steeds weer nieuwe drukgolven door de bunker joeg, beraadslaagde hij met zijn persoonlijk adjudant.

Ik wil niet dat mijn lijk door de Russen in een panopticum wordt tentoongesteld. Günsche, ik geef u nog één keer uitdrukkelijk bevel er onder alle omstandigheden voor te zorgen dat dit niet zal gebeuren.⁵

Op 30 april begon tweehonderd kilometer noordelijker in Voor-Pommeren een heerlijke lentedag. Zonnig, stralend en fris. De mannen van de Wehrmacht bekommerden zich alleen om hun eigen aftocht. De militaire hospitalen waren geëvacueerd, depots en magazijnen waren leeggeruimd of geplunderd. Het merendeel van de soldaten die nog niet weggemarcheerd waren, stond aan de andere kant van de oude binnenstad bij de westelijke oever van de Peene. “’s Nachts niet geslapen – voor de hoeveelste nacht al?”⁶ Gustav Skibbe begon nu te voelen hoe de gedachte aan het front hem geen moment losliet. Het kwam als

een kolossaal krachtveld op hem af, als een pikdonkere golf van spanning en lawaai.

Na de rust van de afgelopen weken was zijn eenheid twee dagen geleden door een bevel tot verandering van positie plotseling tot grote bedrijvigheid aangezet, met een komen en gaan en veel geloop en geschreeuw tot gevolg. Skibbe was blij met elke opdracht die hij met zijn nieuwe DKW kon afhandelen.

Bij het aanbreken van de dag reed hij over de landweg. Hij stak de Peene over via de Meyenkrebsbrug aan de noordrand van de stad en reed een paar kilometer langs de turfkanalen en moerassige weiden van het Trebeldal. Langs enkele hoesjes, voorbij plompe huizen. Langs de dorpskerk van Wotenick tot aan het dorpje Nossendorf. Wat een verademing om na de stank van paniek en wanhoop die in Demmin hing, zijn neus tijdens het rijden in de wind te kunnen houden. In Nossendorf sloeg hij benzine in voor de ophanden zijnde aftocht in de richting van Dargun en Rostock. Niemand wist waar ze uiteindelijk naartoe zouden gaan. Er waren geen bestemmingen meer, alleen nog vluchtpunten. Maar om op de belangrijkste uitvalsweg naar het westen te komen, moest hij eerst de hele weg terug. Over de twee bruggen, die net in gereedheid werden gebracht om te worden opgeblazen.

Demmin was in de voorafgaande weken met steeds meer mensen volgestroomd, maar nu liep de oude binnenstad als op commando leeg. Ursula Strohschein zag het met groeiend onbehagen aan. 'Tegelijkertijd verlieten velen, velen te voet, met of zonder handkar of met een van de weinige overgebleven auto's via de Kahldenbrug de stad.'⁷ Enkele soldaten deelden conservenblikjes uit aan de achtergebleven inwoners voor ze over de Kahldenbrug wegmarcheerden. Iedereen maakte dat hij thuiskwam. De straten waren al snel leeg. Geen soldaten meer, een handjevol vluchtelingen, en ook bijna geen inwoners meer.

Ursula stond met de andere bewoners van haar huis besluiteloos en in doffe afwachting op de binnenplaats. Langzaam drong het besef door dat niemand hen zou helpen. Het was niet bepaald geruststellend dat zelfs de Russische en Poolse dwangarbeidsters, die in een achterhuis aan de overkant van de Luisenstraße waren ondergebracht, net zo bang waren voor de Russische soldaten als zijzelf. Op straat zag Ursula niemand. Haar ogen gleden langs de voorgevels van de huizen. Ze vroeg zich af of ze misschien allemaal leegstonden. In de Baustraße om de hoek was niemand meer, behalve in de pastorie van de evangelische gemeente. Daarachter, bij de oude Kessels, zag ze een wit beddenlaken uit het raam hangen.

Onze buurman Stoldt, die jarenlang raadslid was geweest en later plaatsvervangend burgemeester van onze stad, kwam met zijn vrouw afscheid nemen van ons. Met hun met koffers volgepakte fietsen wilden ze naar het westen gaan. ‘Houd alstublieft een oogje op ons huis,’ vroeg hij nog.⁸

De zon stond aan de heldere hemel. De Duitse eenheden, waaronder de SS, hadden de binnenstad verlaten. De aangekondigde eenheden van de Volkssturm waren in geen velden of wegen te bekennen. Er was geen verkeer meer. Slechts een malend, rattelend geruis met een onderliggend dieper, rommelend geluid was in de verte te horen. De periode na de twaalf jaar durende heerschappij van Hitler begon in Demmin met een korte tijdspanne waarin de wereld stilstond. Wie nog in de stad was, had tijd om zich af te vragen of het verstandig was geweest te blijven.

In de winkel voor bont en herenartikelen heerste die morgen grote bedrijvigheid. Marie Dabs was de dag ervoor met de kinderen en haar bediende Martha naar de herenboerderij van een vriendin in de wijk Deven op de westelijke oever van de Peene

gelopen. Toen ze daar aankwamen, wemelde het op de boerderij van de Duitse soldaten die haar hadden aangeboden om de twee kinderen – ‘Nanni, blond, negentien jaar; Otto, vijftien jaar’⁹ – mee te nemen. Weer liet ze de kans voorbijgaan. ‘Had ik het maar gedaan! Maar had ik ze dan in die onzekerheid moeten meegeven?’¹⁰ Na een rustige nacht in het stro van de kelder van de boerderij vatte ze weer moed. Zij en Nanni vochten zich tegen de stroom soldaten en vluchtelingen in een weg naar de havenbrug. Daarachter troffen ze slechts een beklemmende leegte. Ze liepen over het plaveisel van de oude binnenstad. Die nacht had Marie Dabs het plan opgevat om haar huis te beveiligen tegen beschietingen. Ze pakten de grote schilderijen van de muren en zetten ze achter de banken neer; de kleden rolden ze op. Er was al geen water meer, uit de verte klonk het gebulder van kanonnen. Toen sloeg de angst hen om het hart. Ze moesten onmiddellijk weg.

Nanni liet haar fiets tegen de muur van het huis staan, pakte me bij de hand en zei steeds weer: ‘Kom, snel, snel!’ En toen we net over de Kahldenbrug waren, waarover we weg moesten, werd die opgeblazen, net als de andere brug over de Peene en de brug over de Tollense. Dat was het vreselijke lot van onze zo geliefde en mooie stad Demmin.¹¹

Drie enorme ontploffingen reten de stilte aan flarden en maakten een einde aan de vrede in de stad. Tot ver in de omliggende dorpen waren de eerste explosies van de dag te horen. Tegelijkertijd kwam het gemaal en geratel van de Sovjettanks die oprukten naar de zuid- en ooststrand van de stad, dichterbij. Voor de inwoners waren deze explosies het teken dat ze zich in de kelder moesten verstoppert. Sommigen sleepten nog een koffer met schone kleren, paspoorten en waardevolle spullen en een kleine voorraad mee naar beneden, alsof ze zich ondergronds

zouden kunnen onttrekken aan wat er gebeurde. Iedereen hield rekening met hevige gevechten.

In de kelders van de stad verzamelden zich in het halfdonker mensen die aan het einde van de oorlog door het lot waren bijeengebracht. Kinderen en moeders, tantes en grootouders, jonge vrouwen en oude mannen. Bij die families voegden zich vrienden en verwanten die een huis zonder kelder hadden. Daarbij kwamen nog de vluchtelingen uit het oosten, die door de NSDAP bij de inwoners van Demmin waren ingekwartierd. In de voorraadkelder van de familie Strohschein achter de Luisenpoort zaten een paar dwangarbeidsters van het achterhuis aan de overkant. Op menige plaats zaten twintig of meer personen die elkaar nauwelijks kenden. De jongere vrouwen zouden er heel wat voor over hebben gehad om onzichtbaar te zijn, maar ze konden zich slechts vermommen. Ze hadden de verhalen gehoord over de Russische opmars. Ze smeerden roet op hun gezicht, tekenden met verkoolde stukjes hout kraaienpootjes en rimpels om hun ogen, wikkelden versleten doeken om hun hoofd. Oud, lelijk, onooglijk, maar niet onzichtbaar. Sommigen hadden een kind op schoot.

Niet alle inwoners van Demmin kropen echter weg onder de grond. Sommigen hadden besloten de inname van de stad en het einde van hun wereld voor te zijn. Lothar Büchner, de zevenentwintigjarige Haupttruppführer van de Reichsarbeitsdienst, was al dood voor de Russische soldaten tot zijn huis in de Jahnstraße konden doorstoten. Hij had zich opgehangen, net als zijn vrouw en haar zus, en zijn moeder en grootmoeder. Maar eerst had hij, of een van de vrouwen, het op zich moeten nemen om de driejarige Georg-Peter de strop om de hals te doen. Iets dergelijks gebeurde ook in het huis van de eenenzeventigjarige bedrijfsleider van de Allgemeinen Ortskrankenkasse Bewersdorff, het plaatselijke kantoor van het ziekenfonds.

Voor hij, zijn vrouw en zijn volwassen dochter zich ophingen, stierven ook de twee kleinkinderen van twee en negen jaar op dezelfde wijze. De jonge echtgenote van de 1e luitenant van de Wehrmacht was alleen met haar kind van drie. Ergens haalde ze de moed vandaan om de strop om de hals van het jongetje te doen en hem daaraan op te hangen, voor ze zichzelf ophing. Ook een oude politiemann en zijn vrouw hebben zich in deze uren opgehangen. Net als de echtgenote van een opperwachmeester van de politie; hun twee volwassen dochters hebben zich ook opgehangen. Alleen de vrouw en dochter van een herenboer in Demmin-Waldberg ten westen van de Peene en een meubelmaker van zevenenveertig jaar kozen voor een andere uitweg. Zij schoten zich door het hoofd.

Die eenentwintig zelfmoorden – als de dood van de kinderen in juridische zin al als ‘zelfmoord’ kon worden gekwalificeerd – zijn opgetekend in het overlijdensregister van de burgerlijke stand van Demmin. De plotselinge toename op die datum, 30 april 1945, wekt bij de lezer het vermoeden dat er op die dag, nog voor de intocht van het Rode Leger in Demmin, iets ongekends op gang kwam. Die eenentwintig zelfmoorden waren nog maar het begin.